

ד"ר בני גזונדהייט

נס חנוכה ומלכות החשמונאים במשנת הרמב"ם

ראשי פרקים

ה. תפקידה של מלכות ישראל	א. המקור הבבלי
ו. חזרת מלכות לישראל	ב. המקור הארץ-ישראלי
ז. מלכי החשמונאים מן הכהנים	ג. הרמב"ם
ח. חזרת מלכות ישראל לעומת חורבנה	ד. "גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם"

⌘ ⌘ ⌘

בדרכים שונות תוארה המשמעות של חג החנוכה במקורותינו: נס פך השמן (שבת כא,ב), נצחון צבאי של רבים ביד מעטים (תפילת "על הניסים") או הנס של שמונה שפודים של החשמונאים (מגילת תענית פ"ט). גישתו של הרמב"ם לנס חג החנוכה ותוקפה של מלכות החשמונאים נידונה בפתיחתו להלכות חנוכה ובמספר מקומות בפירוש המשניות.¹

א. המקור הבבלי

בתלמוד הבבלי ובמסכת סופרים נזכרו נסים שונים של נס חנוכה, ובהתאם לכך שונה בהם גם תפקידם של הכהנים הגדולים. על פי הרקע הייחודי של המקורות האלה ניתן להסביר את הגישות השונות להבנת נס חנוכה. עצם השאלה "מאי חנוכה" בתלמוד הבבלי (שבת כא,ב) משקפת שכחה מסוימת של תקופת בית החשמונאים, ונס חנוכה מצטמצם שם לנס פך השמן במקדש בלבד. תפקידו של הכהן הגדול הוא רק חותמו, המעיד על טהרת המקדש לדורות. "מלכות בית חשמונאי" אמנם נזכרת, אך אין התייחסות לנצחון הצבאי והמדיני.² כך גם במגילת תענית (פ"ט), שבה נזכר רק "בכ"ה

1 לראשונה שמעתי את ניתוח דברי הרמב"ם מפי מו"ר הרב יהודה עמיטל שליט"א. בנושא הגות המדינית של הרמב"ם נעזרתי בעבודות הבאות: בלידשטיין, יעקב "עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם", הוצאת בר אילן, תשמ"ג; Tversky, Isidor Some Non-Halakhic Aspects of the Mishneh Torah in Altmann, A Jewish Medieval and Renaissance Studies, Harvard Press, 1967, pp 137-158; Baron, S. The Historical Outlook of Maimonides in PAAJR, VI, 1934-; 1967, pp 5-135.

2 חג חנוכה לא זכה למסכת בפני עצמה כמו שאר החגים, וגם ההישגים הצבאיים של החשמונאים ובניו לא זכו להכרה המלאה, והסברים מכיוונים שונים ניתנו לדבר: ראה גדליה

בכסלו יומי דחנוכה, תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. אפשר שהדגשת הנס הכרוך בהדלקת האש במנורת המקדש באה כניגוד לאמונתם של הפרסיים עובדי האש, הסמוכים למקום פעילותם של אמוראי בבל. את אמונתם של אלה הזכיר רש"י בסוגיית חנוכה במס' שבת: "שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם שלא יבעירו נר אלא בבית עבודה זרה שלהם."³

ב. המקור הארץ-ישראלי

התייחסות למלחמת החשמונאים יש בתפילת "על הניסים", שמקורה במסכת סופרים פ"כ (שם בנוסח שונה מעט מהנקוט בסידורים). מסכת סופרים נחשבת כמקור ארץ-ישראלי, וככזה יש בתפילת "על הניסים" התייחסות מפורטת למלחמות החשמונאים, וכן איזכור מפורש של הדמות ההיסטורית "מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו".

הזכרת "מלכות בית חשמונאי" בבבלי נעשית באופן כללי בלבד, ואילו בתפילת "על הניסים" יש התייחסות לדמותם של המנהיגים "מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו". לא מדובר שם באופן סתמי על "בית חשמונאי", אלא על "חשמונאי ובניו", שמלחמותיהם הביאו לידי קידוש השם בכל העולם ("ולך עשית שם גדול וקדוש בעולם..."). רק כפועל יוצא של נצחון "חשמונאי ובניו", באו "בניך" לבסוף למקדש והדליקו נרות "בחצרות קדשך".⁴

הכהן הגדול נזכר בתפילת "על הניסים" רק לצורך הייחוס של מלחמת החשמונאים, ולא כמו בבבלי כנוטל חלק עיקרי בנס פך השמן. גם בתרגום הירושלמי על הפסוק "וימשנאיו מן יקומו" (דברים לג,יא) יש התייחסות ליוחנן כהן גדול, אבל הנושא הוא שלטונו, ולא כהונתו: "ולא יהי לסנאוי דיוחנן כהנא רבא רגל למקום".

בדומה לפרשנות הארצישראלית את תקופת החשמונאים, מתרגם ומפרש יונתן בן עוזיאל את הפסוק "קשת גברים חתים ונקשלים אָרו" (שמו"א ב,ד):

אלון "ההשכיחה האומה הישראלית את מלכות החשמונאים" בתוך "מחקרים בתולדות ישראל" ח"א עמ' 15; דוד פלוסר "ההשכיחה עם ישראל את החשמונאים בימי הביניים", קתדרה 75, (ניסן תשמ"ה) עמוד 36-54; הרב משה צבי נריה "מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?" בתוך ספרו "ציני מלוכה", כפר-הרואה, תשמ"ב, עמ' 177-182.

3 ראה לוי גינצבר "גזי שכטר" ח"א 476.

4 המושג "חצרות קדשך" אינו נזכר כלל במסכת שבת כא,ב. יתכן שהמושג נוסף לתפילת "על הניסים" בהשראת אותו ניסוח ב"מודים דרבנן": "ותאסוף גליתינו לחצרות קדשך". יתכן שיש לו קשר גם לפסוקים בישעי סב,ח-ט.

"על מלכות מקדון אתנביאת ואמרת קשתת דגברי מקדונאי יתרבון ודבית חשמונאי דהו חלשין יתעבדין להון ניסין וגבורין".

ג. הרמב"ם

משתי גישות אלו, זו המדגישה את הנס שבמקדש וזו המדגישה את הנצחונות בשדה הקרב, נטל הרמב"ם (הל' חנוכה ג,א) את שתייהן. לאלה הוסיף את הגורם של "עת צרתם" - תיאור הגזירות וביטול הדת, פשיטת יד היוונים בממונם ובבנות ישראל:

בבית שני כשמלכי יון גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהורות וצר להם לישראל מאוד מפניהם ולחצום לחץ גדול עד שריחם עליהם א-להי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים עד החורבן השני.

המקור בתו"ל לתפיסה זו של חנוכה הוא במשנה במסכת מידות⁵, שהיוונים גם "פרצו בו פרצות".

אולם גם הנצחון בשדה הקרב אינו נגמר לדעת הרמב"ם כך, אלא חשיבותו וגדולתו נעוצות גם במה שבא לאחר מכן, ש"חזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנים". מבחינה זאת עומדות בדברי הרמב"ם שתי תשועות - הקב"ה הושיעם [את ישראל] מידם [של מלכי יון]; ובני חשמונאי אף הם "הושיעו ישראל מידם". הקבלה זו אומרת שבני חשמונאי נלחמו את מלחמות ה'⁶. ההסתכלות המדינית וההיסטורית של חזרת מלכות לישראל "יתר על מאתיים שנה עד החורבן השני" נותנת לחג החנוכה ולמלכות החשמונאים משמעות ייחודית לפי הגותו המדינית של הרמב"ם. ההצלחה הצבאית של מלכות החשמונאים אינה משמשת מטרה בפני עצמה, אלא נחשבת היא כהכשרת הקרקע של קיום תורה ומצוות, לאחר שהיוונים "לא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות".

5 מכאן גם הניסוח בשיר מעוז-צור: "ופרצו חומות מגדלי".

6 הקבלה דומה בין תפילת "על הניסים" - "עמדת להם בעת צרתם" - לבין דברי הרמב"ם "והעמידו מלך מן הכהנים".

גם בהלכות מלכים ומלחמותיהם, אשר מסיימות את כל הי"ד החזקה של הרמב"ם, מודגשת משמעות זאת של המלחמות בהקשר של ביאת המשיח. המטרה הסופית של המלחמות היא קיום מצוות ולימוד תורה, כפי שהרמב"ם מסיים את הלכות מלכים ומלחמותיהם (יב,ה) ואת כל "משנה תורה":
 ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל המעדנים מצויין כעפר ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים (ישעיה יא,א).

ד. "גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם"

פריצת הפרצות שעליה סיפרו חז"ל במסי מידות הינה אפוא לפי הרמב"ם גזירות שמד שבאו "לבטל את הדת". נמצא שהמאבק עם היוונים היה לא רק כנגד טומאת השמנים בהיכל, או מלחמת קיום "לְהַשְׁפִּיחַם תוֹרַתְךָ וּלְהַעֲבִיבֵם מִחֻקֵּי רְצוֹנְךָ", אלא יש בה - לפי הרמב"ם - ערעור של עיקרי הדת והאמונה. עובדה זו מעמידה את מלחמת החשמונאים באור צודק יותר, שכן כבר פסק הרמב"ם במקום אחר (הלי יסודי התורה ה,ג):

וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה. אבל בשעת הגזרה, והוא שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו ויגזרו גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, ייהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים.

על המושג 'דת' והחומרה שבנסיון ביטולו ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בהקשרים אחרים, למשל:

ספר ראשון אכלול בו כל המצוות שהן עקר דת משה רבינו וצריך אדם לידע אותן תחלת הכל כגון ייחוד שמו ברוך הוא ואיסור עבודה זרה וקראתי שם ספר זה ספר המדע. (הקדמה ל"משנה תורה")
 כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חילל את השם וביזה את התורה וכיבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. (הלי ת"ת ג,ט)

והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלויים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת, שנאמר (יחזקאל לג,יא) "אמור

אליהם חי אני נאם ה' א-להים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה". (ה' רוצח ושמירת נפש יג, ז)⁷

דוגמה מאלפת להדגשת עיקרי הדת במשנת הרמב"ם נמצאת בהלכות גיור. הרמב"ם מוסיף שם את "עיקרי הדת" - בהתאם להקדמתו ל"משנה תורה" - כחלק מרכזי של קבלת המצוות, לכאורה בניגוד למקור התלמודי:⁸

תלמוד בבלי מסכת יבמות מז, א **רמב"ם הלכות איסורי ביאה יד, ב**

ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומודיעין אותו **עיקרי הדת** שהוא ייחוד ומקצת מצות חמורות, ומודיעין השם ואיסור עבודה זרה ומאריכין אותו עוון לקט שכחה ופאה ומעשר בדבר הזה ומודיעין אותו מקצת מצוות עני. ומודיעין אותו עונשן של קלות ומקצת מצוות חמורות ואין מצוות... מאריכין בדבר זה.

נמצא, שגם בחנוכה קיימת משמעות נוספת, שלכאורה לא דובר עליה במקורות חז"ל: הצלתם של עיקרי הדת.

ה. תפקידה של מלכות ישראל

בהלכה זאת מדגיש הרמב"ם את תפקידה העיקרי של מלכות ישראל: לחצם של מלכי יון היה למניעת קיום מצוות; התשועה היתה בדמות מלכות ישראל שנמשכה מאתיים שנה. לכאורה, תפקיד של מלכות הוא לפתור בעיות מדיניות וחברתיות בלבד, כדברי הרמב"ם במורה-הנבוכים" (ח"ג פרק מה): "לפיכך בא הציווי שלא יבנה בית הבחירה כי אם אחר הקמת מלך, כדי שתהא ההחלטה ביד אחד ויסתלקו הקטטות כמו שבארנו בספר שופטים".⁹

אך לא כן בישראל - אצלנו התפקיד הוא לאפשר חיים דתיים. כך כתב הרמב"ם גם בה' תשובה ט, ב:

ומפני זה התאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח - כדי שינחו ממלכות הרשעה שאינה מניחה להם לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא, לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת.

7 ראה גם ה' ממרים א, ב; ה' מלכים ג, ז.

8 על תוספת הרמב"ם "ומודיעין אותו עיקרי הדת" כבר העיר המגיד-משנה: "אינו מבואר שם (יבמות מז) שיארכו עמו בזה; אבל הדבר פשוט, שכיון שאלו הם עיקרי הדת והאמונה צריך להאמינם בבירור ולהודיעם ולהאריך עמם בזה, שהוא עיקר היהדות והדת והגירות." לפי ביאור הגר"א (יו"ד רסח, ו) המקור הוא בגמרא יבמות מז, ב: "אסיר לך עבודה זרה".

9 ראה ה' מלכים א, א-ב.

אמנם תפקידה של המלכות מתבצע ע"י מלחמות, וכפי שכינה הרמב"ם את הלכות מלכים - הלכות מלכים ומלחמותיהם - אבל מסופן של הלכות חנוכה יש ללמוד שהתכלית הסופית שונה מהאמצעים. וכך כתב הרמב"ם בסוף הלי חנוכה: נר ביתו קודם משום שלום ביתו שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום' (משלי ג, יז). הפתיחה של הלכות חנוכה מדגישה את המלחמות של מלכות ישראל, אך בסופו של דבר המטרה היא דווקא השלום.¹⁰

1. חזרת מלכות לישראל

נצחון החשמונאים לא היה רק הצלחה צבאית בדורותם, אלא חלק מרצף הסטורי של מלכות ישראל, שלה יש משמעות מיוחדת בדברי הרמב"ם, וכדלהלן. הוא מוסיף למקורות התלמודיים את האלמנט הזה של מלכות ישראל:

מקור בתלמוד

דברי הרמב"ם

עבודה זרה נד, ב:

אלא עולם כמנהגו נוהג, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין

הלכות תשובה ט, ב:

אבל ימות המשיח הוא העולם הזה ועולם כמנהגו הולך, אלא שהמלכות תחזור לישראל.

ברכות מח, ב- מט, א:

אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל, חותם במושיע ישראל; פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל, חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר (תהלים קמז, ב) "בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס" - אימתי בונה ירושלים ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס.

הלכות ברכות ב, ד:

וחותם בה בונה ירושלים או מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים. ולפיכך נקראת ברכה זו נחמה. וכל מי שלא אמר **מלכות בית דוד** בברכה זו, לא יצא ידי חובתו, מפני שהיא ענין הברכה, שאין נחמה גמורה אלא **בחזרת מלכות בית דוד**.¹¹

10 בשם הרב נ"א רבינוביץ, בעל יד-פשוטה על הרמב"ם. ראה גם סוף משניות: "אמר רבי שמעון בן הלפתא, לא מצא הקדוש ברוך הוא קלי מחזיק בקרה לישנאל אלא השלום, שנאמר (תהלים כט, יא), ה' עז לעמו יתן ה' יקבץ את עמו בשלום."

11 על פי שיטתו העקבית יש גם בנוסח ברכת המזון של הרמב"ם בקשה מפורשת להחזרת מלכות בית דוד: "רחם ה' אלקינו על ישראל עמך... ומלכות דוד משיחך תחזיר למקומה בימינו...".

- משנה סוטה ז, ח:** ברכות שכהן גדול מברך אותן, המלך מברך אותן, אלא שנותן של רגלים תחת מחילת העוון. **ירושלמי יומא פ"ז ה"א:** ואמר רבי אידי: השוכן בציון על ישראל הבוחר בישראל על הכהנים הבוחר בכהנים...¹²
- הלכות חגיגה ג, ד:** חמישית - מתפלל על ישראל שתעמוד **מלכותם**, וחותרם בה: הבוחר בישראל.
- הלכות עבודת יום הכפורים ג, יא:** ומברך על ישראל ברכה בפני עצמה, עניינה שיושיע ה' את ישראל ולא יסור מהן **מלך**, וחותרם בה: בא"י הבוחר בישראל...
- יבמות כד, ב:** אחד איש שנתגייר לשום אשה ואחד אשה שנתגיירה לשום איש, וכן מי שנתגייר לשום שולחן מלכים לשום עבדי שלמה - אינן גרים דברי ר' נחמיה.¹³
- הלכות מלכים יא, א:** המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר **מלכות דוד** ליושנה, לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, **וחוזרין** כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם.¹⁴
- למלכות יש נופך וסגנון משיחי. חזרת המלכות לישראל היא החידוש המכריע של ימות המשיח לפי משנת הרמב"ם (הלי תשובה פ"ט; הלי מלכים פ"א). אין "נחמה גמורה" בלי חזרת מלכות בית דוד (הלי ברכות פ"ב), ולכן הברכות במצוות הקהל (הלי חגיגה) וביום כיפור (הלי עבודת יום הכיפורים) כוללות בנוסח הרמב"ם בקשה מפורשת לקיום מלכות ישראל, בניגוד למקורות התלמודיים. גם בהקשר של מצוות גיור (איסורי ביאה) מפרש הרמב"ם את המושג המתייחס לרווח הכלכלי "שולחן מלכים" (בבלי וירושלמי) ללשון "מלכות והטובה והגדולה שהיו
- 12 הבבלי (יומא סח, ב) אינו מפרט כלל את נוסח הברכות של הכהן הגדול.
- 13 בדומה בירושלמי קידושין פ"ד ה"א: "המתגייר לשם אהבה, וכן איש מפני אשה, וכן אשה מפני איש, וכן גירי שולחן מלכים, וכן גירי אריות, וכן גירי מרדכי ואסתר - אין מקבלין אותן."
- 14 חזרת המשפטים מקבילה לחזרת מלכות ישראל, כי תפקידה של המלכות הוא הכשרת הקרקע לקיום תורה ומצוות.

בה ישראל", דהיינו כבוד ומעמד מדיני של עם ישראל, כי הרי לפי הרמב"ם עצם קיומה של מלכות ישראל הוא "טובה וגדולה לישראל".

ז. מלכי החשמונאים מן הכהנים

לפי הירושלמי "אין מושחין מלכים כהנים"¹⁵, ובעקבות כך גם המלך המשיח יהיה - לפי הרמב"ם - דווקא מבית דוד.¹⁶ מלכי החשמונאים לא היו מבית דוד,¹⁷ ולפי זה אין לכאורה תוקף הלכתי למלכותם. הרמב"ם ידע היטב שבמשך אותן מאתיים שנים בין נצחונם של "כוהן גדול חשמונאי ובניו" עד חורבן בית שני חלק ניכר של מלכי החשמונאים "לא היו הולכים לפי המסורת הישר" (פיהמ"ש יומא פ"א מ"ג), ועל המשנה "המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו" מעיר הרמב"ם: "זה מלכי ישראל בלבד לפי שהיו עבריינין במלכותם לא היו משבחין השפלות ולא היו נכנעין לדברי תורה" (פיהמ"ש סנהדרין ב:ב).¹⁸ בכל זאת עצם קיום המלכות בישראל מוגדר הלכתית במשנת הרמב"ם כ"חזרת המלכות לישראל", כי מלוכה קלוקלת עדיפה מאשר חוסר שלטון מוחלט, ויש להודות לקב"ה ולשבחו על עצם חזרת "מלכות לישראל".

ח. חזרת מלכות ישראל לעומת חורבנה

מקורו של הרמב"ם לחשבון משך קיומה של מלכות החשמונאים היא בגמרא עבודה זרה ח,ב-ט,א, שלפיה "מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש, מלכות בית הורדוס מאה ושלוש". תקופה זאת, על אף קשייה וסיבוכיה, נחשבת בהשקפת הרמב"ם כחזרת מלכות ישראל.

כשם שהרמב"ם רואה בחנוכה "חזרה של מלכות ישראל", כך הוא מסביר בהלכות תענית ה,ב את משמעות צום גדליה כסוף של מלכות ישראל. הגמרא בראש השנה יח,ב מסיקה מחובת הצום לאחר רצח גדליה: "ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו", אבל הרמב"ם רואה ביום שבו נהרג גדליה בן אחיקם את היום שבו "נכבת גחלת ישראל הנשארת וסיבב להתם גלותן". הגמרא רואה בצום גדליה את המשמעות הדתית של מיתת צדיקים, בלי

15 ראה ירושלמי סוטה פ"ח ה"ג והוריות פ"ג ה"ב: "אין מושחין מלכים כהנים. אמר רבי יודן ענותנריה: על שם 'לא יסור שבט מיהודה' (בראשית מט, י). אמר רבי חייה בר אדא: על שם 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל' (דברים יז, כ) - מה כתיב בתריה? 'לא יהיה לכהנים הלויים' (דברים יח, א)".

16 כלשונו בהלי' מלכים יא, ד: "ואם יעמוד מלך מבית דוד..."

17 ראה פירוש הרמב"ן על בראשית מט, ג.

18 ראה גם בפירוש המשנה של הרמב"ם על ביכורים ג, ד; סוטה ז, ו, ואכמ"ל.

להתייחס להקשר ההיסטורי;¹⁹ ואילו הרמב"ם מסתמך על פסוקי ספר ירמיהו (מ,טו), המדגישים את המשמעות ההיסטורית של תחילת הגלות על ידי רצח גדליה בן אחיקם: "לָמָּה יִכָּפֶּה נַפְשׁ וְנִפְצוּ כָּל הַהוֹדָה הַנִּקְבָּצִים אֵלָיךְ וְאַבְדָּה שְׂאֲרֵית הַהוֹדָה". במקום "חורבן הבית"²⁰ או "שריפת בית אלקינו" מבליט הרמב"ם בהקשר זה את המשמעות ההיסטורית של תחילת "גלותן". במקביל הרמב"ם רואה גם את משמעותו של נס חנוכה לא רק בטיהור המקדש מידי טומאת היוונים ובנס פך השמן, אלא הוא מוסיף לאירועים אלה את ההקשר ההיסטורי של מלכות החשמונאים עם חזרת המלכות לישראל "עד חורבן הבית".

19 ראה גם הנוסחה בתורת-האדם לרמב"ן (ח"ב רמ"ב). גם בירושלמי תענית ד,ד חסרה הנימה הדתית.

20 ראה למשל בהקדמת הרמב"ם ליד-החזקה: "ורבי יוחנן חיבר התלמוד הירושלמי בארץ ישראל אחר חורבן הבית בקרוב משלוש מאות שנה".